УДК 330.131.5:502.131.1:330.15:502.17

Товстуха І. О.
Сумський державний університет

СУТНІСТЬ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

у статті наведено результати дослідження стосовно уточнення визначення поняття «еколого-економічна ефективність» шляхом конкретизації понятійного апарату категорії «ефективність». Запропоновано авторське визначення цього поняття. Окреслено перспективи подальших досліджень у даному напрямі, а саме обґрунтування методики визначення еколого-економічної ефективності впровадження ресурсозберігаючих технологій та альтернативних джерел енергії.
Ключові слова: ефективність, економічна ефективність, еколого-економічна ефективність, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Разом зі зростанням економічного прогресу зростає негативний антропогенний вплив на навколишнє природне середовище, що призводить до забруднення атмосфери, гідросфери та ґрунтового покриву, а також виснаження природно-ресурсного потенціалу. Проте суспільство вже володіє значними знаннями та можливостями, які необхідні для запобігання цим процесам, від своєчасного і повного використання яких залежать здоров'я і добробут нинішніх і майбутніх поколінь. Важливе місце в економічній науці займає категорія «ефективність», яка використовується не тільки для визначення загальної результативності господарської діяльності, але й для окреслення стратегій розвитку, розроблення плану дій на майбутнє.

З іншого боку, сучасний стан навколишнього природного середовища викликає занепокоєність усього світового співтовариства. Саме тому до вимог євроінтеграції України належить забезпечення екологічної безпеки населення, пошук шляхів гармонійного співіснування суспільства та довкілля, урахування екологічних інтересів людей на рівні з економічними. Отже, актуальним постає питання виокремлення поряд з економічною ефективністю також екологічної (еколого-економічної).

Еколого-економічна ефективність – термін, який використовується достатньо часто в різних контекстах, але він рідко визначений явно. Зважаючи на цей факт, з'являється об'єктивна потреба в удосконаленні понятійно-категоріального апарату щодо даного визначення, яке може бути реалізоване шляхом опрацювання, характеристики та узагальнення наукових досягнень учених, які досліджують дане поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику визначення ефективності як економічної категорії та її видів розглядають у своїх працях такі вчені-економісти, як В.Г. Андрійчук [1], О.М. Боженко [2], А.В. Гримак [3], Ф.В. Горбонос [4], В. Данюк [5], Г.М. Захарчин [2], М.Ю. Лалакулич [3], Л.Г. Мельник [6], Н.Я. Михаліцька [3], Й.М. Петрович [2], В. Петюх [5], Х.І. Цвайг [3] та ін.

Основою дослідження були праці, присвячені розробці концептуальних і методологічних підходів до визначення еколого-економічної ефективності як вітчизняних вчених: О.Ф. Балацького [7; 8], А.П. Голікова та О.Г. Дейнеки [9], М.М. Кочерги [10], С.В. Мочерного [11], Л.О. Позднякова [9], Ю.Ю. Туниці [12], І.Ф. Хицкова та Г.І. Чогута [13], П.О. Черномаз [9] та ін., так і зарубіжних: B. Stigson, K. Madden, R. Young, K. Brady and J. Hall [14], Masakazu Ichimura, Sangmin Nam, Sophie Bonjour, Hitomi Rankine, Brian Carisma, Ying Qiu, Rujira Khrueachotikul [15]. Незважаючи на достатню кількість наукових публікацій із даної проблематики, залишається невизначеним питання щодо єдиного трактування поняття «еколого-економічна ефективність».

Мета статті полягає у виокремленні та узагальненні поняття «еколого-економічна ефективність» на основі конкретизації понятійного апарату категорії «ефективність» та наданні авторського визначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «ефективність» достатньо широко використовується в економічній науці як основа для оцінки результативності господарської діяльності. Ефект (effectus) у перекладі з латинської мови означає результат, наслідок яких-небудь причин, сил, заходів [5, с. 380]. Звідси випливає, що ефективність можна трактувати як міру досягнення потрібного ефекту.

Розглянемо визначення поняття «ефективність» різними авторами (табл. 1).

Таким чином, учені [1, с. 397–398; 2, с. 391; 4] переважно трактують поняття «ефективність» як відношення ефекту (результату) до витрат або ресурсів, що були витрачені на його отримання. Слід зазначити, що Ф.В. Горбонос розглядає ефек-

Таблиця 1

Визначення поняття «ефективність» різними авторами

Поняття	Автор
Ефективність – це економічна категорія, яка відображає виробничі відносини щодо економії живої та уречевленої праці й показує кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва та живої праці [4].	Ф.В. Горбонос
Ефективність – це економічна категорія, що відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами [1, с. 397–398].	В.Г. Андрійчук
Економічна ефективність – це вид ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки) [6, с. 310].	Л.Г. Мельник
Економічна ефективність – це вартісні показники, що характеризують проміжні та кінцеві результати виробничої діяльності на підприємстві (організації) [3, с. 357].	А.В. Гримак, Н.Я. Михаліцька, Х.І. Цвайг, М.Ю. Лалакулич
Під ефективністю як економічною категорією розуміють міру витрат ресурсів, необхідних для нагромадження та використання багатства суспільством [2, с. 391].	Й.М. Петрович

Джерело: узагальнено та складено автором на основі [1–4; 6]

© Товстуха І. О., 2016

тивність на основі ресурсного підходу, тобто корисний ефект, який отримуємо від застосування засобів виробництва та живої праці. В.Г. Андрійчук та Й.М. Петорович ураховують витрати, необхідні для досягнення результату, тобто витратний підхід.

Отже, формальна формула визначення ефективності має такий вигляд:

Ефективність = результати / ресурси (витрати)

Л.Г. Мельник, А.В. Гримак, Н.Я. Михаліцька, Х.І. Цвайг, М.Ю. Лалакулич розглядають поняття економічної ефективності як досягнення певних результатів. На думку Л.Г. Мельника [6, с. 310], ефективність розкриває характер причинно-наслідкових зв'язків виробництва. Вона показує не сам результат, а те, якою ціною він був досягнутий, тому ефективність найчастіше характеризується відносними показниками.

Проаналізувавши термін «ефективність», можна зробити висновок, що це складне поняття, яке не має єдиного підходу до його визначення. В економічній літературі його здебільшого трактують як співвідношення результатів (ефектів) до витрат (ресурсів). Коли зрозуміло, що економісти мають на увазі, говорячи про ефективність, то стає очевидним, що це значно масштабніша та бажаніша ціль, ніж більшість людей усвідомлює.

Ефективність застосовується для різноманітних аналітичних оцінок та обґрунтування господарських рішень. З огляду на це, Й.М. Петрович [2, с. 393–394] виокремив чотири види ефективності залежно від їх спрямованості, а саме економічну, соціальну, екологічну та науково-технічну. Відповідно до теми нашого дослідження, розглянемо два види ефективності:

– економічну ефективність (економія суспільно необхідного часу на виробництво та споживання товарів та послуг);

– екологічну ефективність (гармонізація відносин людини з навколишнім середовищем, зменшення шкідливих викидів тощо).

Необхідність в ідентифікації видів ефективності відповідних аспектів господарської діяль-

Таблиця 2

Підходи до трактування поняття «еколого-економічна ефективність» у вітчизняній та зарубіжній літературі

Поняття	Автор
Еколого-економічна ефективність – це відношення результативності виробництва до використаного енергетичного потенціалу природних ресурсів і енергії, у тому числі і на усунення наслідків антропогенного втручання [13, с. 10].	І.Ф. Хицков, Г.І. Чогут
Еколого-економічна ефективність - це відношення сумарних економічних та екологічних витрат до інтегрального еколого-економічного ефекту, комплексна оцінка у просторі та часі взаємодії економічної діяльності й навколишнього середовища [11].	С.В. Мочерний
Екоефективність – це показник співвідношення екологічної та економічної змінних [10, с. 31].	М.М. Кочерга
Еколого-економічна ефективність – це лише термінологічний різновид економічної результативності виробництва, яка враховує екологічні наслідки свого розвитку. Її критерієм є максимізація екологічного ефекту за мінімальних витрат природокористування [9, с. 299–300].	А.П. Голиков, О.Г. Дейнека, Л.О. Позднякова, П.О. Черномаз
Під екологічною ефективністю розуміють «ефективність використання екологічних ресурсів для задоволення людських потреб» і визначають її як співвідношення випуску продукції (об'єм товарів та послуг, які виробляють фірма, галузь чи економіка в цілому) до ресурсів для виробництва (сукупність екологічних навантажень, які спричинили фірма, галузь або економіка) [16].	Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)
Екологічна ефективність є кількісним інструментом управління, який дає учаснику ринку змогу розглянути життєвий цикл впливу виробничої (продуктової) системи на навколишнє середовище одночасно з вартістю цієї виробничої системи [16].	Міжнародний стандарт ISO/DIS 14045
Екологічна ефективність – концепція та стратегія, що надає можливість достатньо послабити зв'язок «використання природи» і господарської діяльності для задоволення людських потреб (добробут), даючи змогу залишатися їй продуктивною; забезпечення однакового доступу і використання навколишнього середовища для нинішнього і майбутніх поколінь [16].	Європейська екологічна агенція (ЄЕА; EEA)
Екологічна ефективність досягається шляхом надання товарів та послуг за конкурентною ціною, які задовольняють потреби людини та забезпечують високу якість життя, при цьому поступово протягом усього життєвого циклу знижуючи вплив на навколишнє середовище та ресурсомісткість до того рівня, який принаймні відповідає допустимому навантаженню на екосистему певної території [14, с. 3].	Всесвітня рада підприємців зі сталого розвитку (WBCSD)
Екологічна ефективність узагальнює поняття ефективності ресурсів (ресурсоефективності) – мінімізація ресурсів, що використовуються для виробництва одиниці продукції – та продуктивності ресурсів – ефективність економічної діяльності для формування до даної вартості від використання ресурсів [15, с. 1].	Економічна і соціальна комісія для Азії і Тихого океану (ЕСКАТО)

Джерело: узагальнено та складено автором на основі [3; 9–11; 14–16]

ності продиктована ще й тим, що результати виробництва можуть бути представлені в різних формах: натуральній, соціальній, вартісній, екологічній.

Умовою виникнення такої категорії ефективності, як еколого-економічна, є взаємозв'язок та нерозривність економічного та екологічного ефектів господарської діяльності.

Визначення еколого-економічної (екологічної) ефективності – складна і багатогранна проблема, що вимагає залучення досліджень із різних сфер науки. Основою її рішення є формування комплексної методики, що поєднує в собі економічні та екологічні показники, враховуючи наявні розробки у цих галузях [13, с. 13].

Основні підходи до трактування поняття «еколого-економічна ефективність» у вітчизняній та зарубіжній літературі висвітлено в табл. 2.

З огляду на основні підходи до трактування поняття «еколого-економічна ефективність», у вітчизняній та зарубіжній літературі не має єдиного підходу. Найбільш поширене визначення еколого-економічної ефективності включає співвідношення результативності або еколого-економічного ефекту та витрат. Так, О.Ф. Балацький [7, с. 47] уважав, що ефективність захисту навколишнього середовища від забруднення виражається в прирості національного доходу (чистої продукції), економічного і людського потенціалу. Розмір економічного ефекту від оздоровлення навколишнього середовища може бути визначений як різниця повних народногосподарських витрат між варіантом, що передбачає проведення заходів щодо захисту навколишнього середовища, та наявним станом плюс різниця результатів у разі проведення обох варіантів.

На думку академіка Ю.Ю. Туниці [12], у загальному вигляді чисельник узагальненого показника еколого-економічної ефективності складається із суми традиційного економічного ефекту (різниці між обсягом виготовленої продукції, виконаних робіт і наданих послуг та їх повною собівартістю) і екологічного ефекту (приросту економічної оцінки природних ресурсів та умов довкілля у регіоні за вирахуванням витрат екологічного потенціалу – екологічних витрат виробництва). А знаменник, своєю чергою, включає витрати матеріальних ресурсів з амортизаційними відрахуваннями, витрати на оплату праці та на соціальне страхування, а також витрати на компенсацію вилучених із біосфери природних ресурсів та порушень у довкіллі, які вимагають обов'язкового відновлення.

Визначення еколого-економічної ефективності передбачає оцінку впливу господарського комплексу на навколишнє середовище, виявлення взаємозв'язків між економічною й екологічною підсистемами, попереднє виявлення ключових проблем охорони довкілля та диспропорцій економічного розвитку [11].

О.Ф. Балацький [8, с. 138] одним із перших визначив еколого-економічний збиток від забруднення навколишнього середовища та зазначив, що він належить до важливих показників еколого-економічної оцінки. За своїм змістом еколого-економічний збиток є екологічним складником суспільно необхідних витрат, пов'язаних із виробництвом і споживанням сукупного суспільного продукту. Такий збиток представляє собою відображення негативних змін у суспільстві, у живій природі, в об'єктах життєдіяльності людини, які відбуваються в результаті забруднення довкілля. Це передусім витрати, пов'язані із впливом забруднення на здоров'я людей, зменшенням виробничого національного доходу, збільшенням витрат на лікування і профілактику хвороб, додаткові витрати на компенсацію інтенсивного зносу основних фондів промисловості, житлово-комунального господарства та ін.

Підсумовуючи, акцентуємо увагу на те, що низка вчених (А.П. Голиков, О.Г. Дейнека, Л.О. Позднякова, П.О. Черномаз) взагалі еколого-економічну ефективність не визначають як окрему категорію, а розглядають її лише як термінологічний різновид економічної ефективності. Автор даної статті не поділяє їх точки зору.

Деякі вчені взаємозв'язок екологічної та економічної ефективності, еко-ефективність передусім трактують як концепцію управління. «Суть екологічної ефективності полягає у досягненні досконалості бізнесу та високого рівня захисту навколишнього середовища та створенні зв'язку, завдяки якому корпоративна поведінка сприяє сталому розвитку» [14, с. 3].

Так, Всесвітня рада підприємців зі сталого розвитку (WBCSD) називає екоефективність філософією управління, яка заохочує бізнес досліджувати методи поліпшення стану навколишнього середовища, які дають паралельні економічні вигоди. Вона зосереджена на можливостях для бізнесу, даючи компаніям змогу стати більш екологічно відповідальними та більш прибутковими. Отже, екологічна ефективність як метод управління є одним із ключових внесків бізнесом у стійке суспільство. Але важливо зазначити, що, на думку науковців WBCSD, екоефективність відрізняється від стійкості тим, що вона не вимірює соціальні аспекти.

Виникає суперечність відповідно до врахування соціального аспекту у визначенні екологічної ефективності. А.П. Голиков, О.Г. Дейнека, Л.О. Позднякова, П.О. Черномаз [9, с. 299–300] уважають, що еколого-економічна ефективність має як соціальний, так і економічний аспект, але призначення еколого-економічного ефекту ще не вказує на його природу. У наукових роботах Ю.Ю. Туниці [12] зазначається, що поняття еколого-економічної ефективності безпосередньо не відображає соціальних факторів і є вужчим, ніж поняття соціально-економічної ефективності, але воно в жодному разі не повинно суперечити соціальним вимогам.

Якщо говорити про визначення Європейської екологічної агенції, то воно не має точного, а лише порівняльне визначення, що використовується підприємствами. Це означає, що товари порівнюються один з одним, а не щодо допустимого навантаження на екосистему Землі. У цьому визначенні також відсутні нормативні елементи, тому неможливо сказати, який спосіб виробництва є сприятливим чи шкідливим для навколишнього середовища та економіки, а лише чи буде він кращим або ж гіршим.

Економічна і соціальна комісія для Азії і Тихого океану (ЕСКАТО) визначає екологічну ефективність як ключовий елемент для просування фундаментальних змін на шляху суспільного виробництва та споживання ресурсів.

На основі аналізу праць провідних учених та в межах концепції сталого розвитку автор бачить поняття «еколого-економічна ефективність» як комплексну оцінку загальної результативності господарської діяльності з урахуванням навантаження на навколишнє природне середовище, що

використовується для вимірювання прогресу сталого розвитку.

Висновки. Класичне трактування поняття «ефективність виробництва» та заходів в екологічній сфері не відповідає сучасним вимогам євроінтеграції України. Отже, у результаті проведеного дослідження встановлено, що не існує єдиного підходу до трактування поняття «еколого-економічна ефективність» у вітчизняній та зарубіжній літературі. Найбільш поширене визначення даного поняття включає співвідношення результативності або еколого-економічного ефекту та витрат. Деякі вчені розглядають його передусім як концепцію управляння, що спонукає підприємства впроваджувати методи поліпшення стану навколишнього середовища, які дають паралельні економічні вигоди.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають в обґрунтуванні нової методики визначення еколого-економічної ефективності впровадження ресурсозберігаючих технологій та альтернативних джерел енергії.

Список літератури:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / В.Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Петрович Й.М. Економіка підприємства : [підручник] / Й.М. Петрович, О.М. Боженко, Г.М. Захарчин [та ін.] ; за заг. ред. Й.М. Петровича ; 2-ге вид., випр. – Львів : Магнолія 2006, 2008. – 580 с.
3. Гримак А.В. Економіка підприємства : [навч. посіб.] / А.В. Гримак, Н.Я. Михаліцька, Х.І. Цвайг, М.Ю. Лалакулич. – Львів : Новий Світ-2000, 2012. – 439 с.
4. Горбонос Ф. В. Економіка підприємств : [підручник] / Ф.В. Горбонос, Г.В. Черевко, Н.Ф. Павленчик, А.О. Павленчик. – Київ : Знання, 2010. – 463 с.
5. Данюк В.М. Менеджмент персоналу : [навч. посіб.] / В.М. Данюк, В.М. Петюх, С.О. Цимбалюк [та ін.] ; за заг. ред. В.М. Данюка, В.М. Петюха ; – вид. 2-ге, без змін – К. : КНЕУ, 2006. – 398 с.
6. Мельник Л.Г. Економіка підприємства : [підручник] / За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2012. – 864 с.
7. Балацкий О.Ф. Экономическая эффективность оздоровления окружающей среды на Украине / О.Ф. Балацкий // Экономика Советской Украины. – 1976. – № 6. – С. 45–51.
8. Балацкий О.Ф. Теория и практика оценки экономического ущерба в Украине / О.Ф. Балацкий // Вісник Сумського державного університету. – 1994. – № 1. – С. 138–145.
9. Голиков А. П. Регіональна економіка та природокористування : [навч. посіб.] / А.П. Голиков, О.Г. Дейнека, Л.О. Позднякова, П.О. Черномаз ; за ред. А.П. Голикова. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 352 с.
10. Кочерга М.М. Ефективність екологічного менеджменту в сільському господарстві / М.М.Кочерга // Агросвіт. – 2013. – № 6. – С. 29–33.
11. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Академія, 2000. – Т. 1. – 864 с.
12. Туниця Ю.Ю. Екоекономіка і ринок: Подолання суперечностей / Ю.Ю. Туниця. – К., 2006. – 314 с.
13. Хицков И.Ф. Эколого-экономическая эффективность использования сельскохозяйственных земель / И.Ф. Хицков, Г.И. Чогут // Вестник Орловского государственного аграрного университета. – 2007. – Т. 5. – № 2. – С. 9–11.
14. Madden K. Eco-Efficiency Learning Module / K. Madden, R. Young, K. Brady and J. Hall [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wbcsdpublications.org/project/eco-efficiency-learning-module/.
15. Eco-efficiency Indicators: Measuring Resource-use Efficiency and the Impact of Economic Activities on the Environment / Masakazu Ichimura, Sangmin Nam, Sophie Bonjour, Hitomi Rankine, Brian Carisma, Ying Qiu, Rujira Khrueachotikul. – Thailand, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/785eco.pdf.
16. History and definitions of eco–efficiency [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://prepare-net.com/sites/default/files/history_and_definition_of_eco-efficiency.pdf.

Товстуха И. А.
Сумской государственный университет

ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ: СУЩНОСТЬ И ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ

Резюме
В статье приведены результаты исследования понятия «эколого-экономическая эффективность» путем конкретизации понятийного аппарата категории «эффективность». Предложено авторское определение этого понятия. Определены перспективы дальнейших исследований в данном направлении, а именно обоснование методики определения эколого-экономической эффективности внедрения ресурсосберегающих технологий и альтернативных источников энергии.
Ключевые слова: эффективность, экономическая эффективность, эколого-экономическая эффективность, устойчивое развитие.

Tovstukha I. O.
Sumy State University

ECOLOGICAL AND ECONOMIC EFFICIENY: ESSENCE AND APPROACHES TO ITS DEFINITION

Summary
The article introduces the results of the research concerning the clarification of the definition of «ecological and economic efficiency» through specification of the conceptual category «efficiency». An attempt was made to suggest own definition of this concept. The prospects of further studies in this field were identified, namely the substantiation of the method of determining of ecological and economic efficiency in adoption of resource-saving technology and alternative energy sources.
Keywords: efficiency, economic efficiency, ecological and economic efficiency, sustainable development.